

ІСТОРІЯ

народного
господарства
та
економічної
думки

УКРАЇНИ

ВИПУСК

37-38

2005

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ»

**ІСТОРІЯ
НАРОДНОГО
ГОСПОДАРСТВА
ТА ЕКОНОМІЧНОЇ
ДУМКИ
УКРАЇНИ**

**Збірник
наукових праць**

Засновано в 1965 р.

**Випуск
37 – 38**

Київ – 2005

Історія народного господарства та економічної думки України.
Зб. наук. праць. — Випуск 37 – 38. — Київ, 2005. — 368 с. — (Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»).

Випуск 37-38 всеукраїнського історико-економічного збірника продовжує серію видань, започатковану 1965 р. Зібрані у книзі статті органічно вливаються в основні розділи щорічника (історія економічних реформ, історія народного господарства, історія економічної думки). Публікується чергова добірка статей, присвячених творчості видатних вчених-економістів минулого і сучасності. Вперше в Україні перевидається стаття М. І. Тугана-Барановського — «Народное хозяйство [России в 1913 г.]».

Выпуск 37-38 всеукраинского историко-экономического сборника продолжает серию изданий, основанную в 1965 г. Собранные в книге статьи органически вливаются в основные разделы ежегодника (история экономических реформ, история народного хозяйства, история экономической мысли). Публикуется очередная подборка статей, посвященных творчеству выдающихся ученых-экономистов прошлого и настоящего. Впервые в Украине переиздается статья М. И. Тугана-Барановского — «Народное хозяйство [России в 1913 г.]».

Редакційна колегія :

Т. І. Дерев'янкін (відповідальний редактор), С. О. Біла, В. Г. Бодров, Л. П. Горкіна, В. І. Гринчуцький (заст. відповідального редактора), Л. Я. Корнійчук, В. В. Лантух, П. М. Леоненко, В. М. Трегобчук, Р. Д. Толстов (відповідальний секретар).

Рецензенти :

В. Д. Базилевич, Д. П. Богиня, Б. Й. Пасхавер.

Постановою Президії Вищої атестаційної комісії України від 22 травня 1997 р. (№ 1а /5) збірник наукових праць «Історія народного господарства та економічної думки України» включено у «Перелік № 1 наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт» (Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. — 1997. — № 2. — С. 81).

Затверджено до друку вченою радою
Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Адреса редколегії: 01011. Київ – 11, вул. Панаса Мирного, 26
Телефон 280-84-07
<http://news.te.ua/papers/econh>

17. *Гесць В.* Інновативно-інноваційний шлях розвитку – модернізаційний проект розвитку української економіки і суспільства початку ХХІ століття // Банківська справа. — 2003. — № 4. — С. 3-32.
18. *Гесць В.* Характер перехідних процесів до економіки знань // Економіка України. — 2004. — № 4. — С. 4-15; — № 5. — С. 4-13.
19. *Гесць В. М.* Інституційні перетворення і суспільний розвиток // Економіка і прогнозування. — 2005. — № 2. — С. 9-36.
20. *Гесць Валерій Михайлович* // Хто є хто в Україні. — К. : Вид-во „К. І. С.”, 2001. — С. 82.
21. *60-річчя академіка НАН України В. М. Гейця* // Вісник НАН України. — 2005. — № 4. — С. 74-75.
22. *До 60-річчя від дня народження академіка НАН України Валерія Михайловича Гейця* // Економіка і прогнозування. — 2005. — № 2. — С. 156.

О. І. Амоша

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО-ЕКОНОМІСТА До 80-річчя академіка НАНУ М. Г. Чумаченка

У статті коротко охарактеризовано життєвий шлях і результати наукової діяльності видатного українського вченого-економіста, академіка НАН України Миколи Григоровича Чумаченка.

Микола Григорович Чумаченко – академік НАН України, доктор економічних наук, професор, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, лауреат премій ім. О. Г. Шліхтера АН УРСР та ім. М. І. Тугана-Барановського НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України. Народився М. Г. Чумаченко 1 травня 1925 р. у селянській родині в селі Гладківка (колишньому Келегеї) Голопристанського району Херсонської області. Навчався в Келегейській неповній середній школі, а потім – в Голопристанській середній школі № 1.

Суворим життєвим випробуванням для майбутнього вченого стала участь у Великій Вітчизняній війні, зокрема – в боях при форсуванні р. Дніпро. М. Г. Чумаченко нагороджений орденом Вітчизняної війни І ступеня, орденом «За мужність» ІІІ ступеня, медаллю «За Победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.», медаллю «За боевые заслуги», знаком «25 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.», нагрудним знаком «Ветеран войны. Участник боевых действий», почесним знаком «50 років визволення України», багатьма ювілейними

© О. І. Амоша, 2005

медалями. Його життєвий шлях охарактеризовано Міжнародним об'єднаним біографічним центром (м. Москва) в багатотомному виданні «Солдаты XX века» – у розділі «200 выдающихся деятелей современности – участников Великой Отечественной войны».

Виробничий досвід М. Г. Чумаченко набував під час роботи на Кутаїському автомобільному заводі (1949-1961 рр.). Працюючи на заводі, в 1954 р. поступив на заочне відділення економічного факультету Тбіліського державного університету, який з відзнакою закінчив у 1957 р. У тому ж році був прийнятий у заочну аспірантуру Київського інституту народного господарства, яку закінчив у 1961 р. Перші кроки у науці майбутній вчений присвятив розробці питань господарського обліку і економічного аналізу. Результати досліджень щодо цього були представлені у кандидатській (1962 р.) і докторській (1970 р.) дисертаціях, а також у монографіях, статтях, підручниках з бухгалтерського обліку. Вченим було визначено новий підхід до класифікації методів обліку виробничих витрат та калькулювання собівартості продукції, запропоновано структуру підсистеми господарського обліку в АСУВ, характерною особливістю якої є інтеграція усіх видів господарського обліку. Вагомим внеском до розвитку прогресивних напрямків економічного аналізу стали дослідження вченого у сфері функціонально-вартісного аналізу.

Особливу увагу М. Г. Чумаченко приділяє розвитку теоретичних та методичних проблем розділу бухгалтерського обліку, який одержав назву управлінський облік і визначено в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність». Управлінський облік він розглядає як підсистему управління витратами виробництва в послідовності складових: нормування та планування витрат, облік та калькулювання собівартості продукції, внутрізаводський економічний аналіз собівартості, підготовка проектів управлінських рішень, які пов'язані із витратами виробництва.

В зв'язку з переводом бухгалтерського обліку підприємств і установ всіх галузей економіки України на систему міжнародних стандартів М. Г. Чумаченко розробляє пропозиції щодо використання даних бухгалтерського обліку в системі національних рахунків ООН (запровадженій Держкомстатом України з 1995 р.). Паралельно з цим він досліджує особливості регіональної статистики та її розвитку у КНР з визначенням можливостей використання цього досвіду.

У 1971 р. доктор економічних наук, професор М. Г. Чумаченко був призначений заступником директора по науковій роботі Інституту економіки АН УРСР, а у 1972 р. його обрали заступником академіка-секретаря Відділення економіки, історії, філософії та права АН УРСР. У 1973 р. він очолив Інститут економіки промисловості АН УРСР і у тому ж році його обрано членом-кореспондентом АН УРСР.

Під керівництвом М. Г. Чумаченка Інститут економіки промисловості за короткий час став відомим центром економічної думки. Слід відзначити

характерну особливість науково-організаційного стилю вченого – для проведення відповідальних досліджень він формує і очолює молодіжні колективи. Такі колективи створювались для дослідження проблем в науково-виробничих об'єднаннях, розробки плану науково-технічного прогресу в регіоні, методики виявлення резервів виробництва.

Очолюючи Інститут економіки промисловості НАН України, М. Г. Чумаченко велику увагу приділяв розвитку пріоритетних напрямків досліджень: у 1974 р. в інституті створені відділи проблем управління виробництвом (де він був завідувачим з 1975 р.) і проблем соціально-економічного розвитку, в 1976 р. – відділ проблем охорони праці, в 1977 р. – відділ методології планування та стимулювання в промисловості, відділ проблем управління якістю в м. Дніпропетровську. В 1979 р. у м. Запоріжжя був сформований відділ соціально-економічних проблем з питань скорочення ручної праці в промисловості, з 1981 р. функціонує Дніпропетровське відділення Інституту економіки промисловості НАН України. З метою розвитку досліджень з актуальних проблем сучасності в 1986 р. в інституті були створені відділ економічних та соціальних проблем автоматизації і відділ проблем ефективного використання виробничого потенціалу. Такі структурні перетворення забезпечили підвищення ефективності фундаментальних досліджень, прискорення впровадження їх результатів у промисловості.

Центральна проблема досліджень, які проводить М. Г. Чумаченко, – це удосконалення управління економікою. Сукупність проблем науки управління він запропонував досліджувати відповідно до шести функціональних розділів: теоретичні основи науки управління, теорія організації, теорія адміністрації, теорія прийняття управлінських рішень, інформаційні системи управління, управлінський контроль та регулювання.

Великий вклад вніс М. Г. Чумаченко в розвиток досліджень з управлінських рішень. Він обґрунтував теорію питання, деталізував блок-схему процесу прийняття управлінських рішень, розробив рекомендації щодо формування мети рішення проблеми, варіантного підходу до вироблення проекту рішення. Узагальнення щодо теорії прийняття управлінських рішень опубліковано в «Экономической энциклопедии».

В лютому 1982 р. Президія АН УРСР призначає його головою Донецького наукового центру АН УРСР, а в квітні 1982 р. він обирається дійсним членом (академіком) АН УРСР.

Як науковець Микола Григорович приділяє значну увагу вирішенню проблем промисловості, дослідженням на об'єднаннях і підприємствах різних галузей. Та все ж вугільна промисловість – предмет його особливої уваги. Спільно з групою науковців та спеціалістів він підготував звернення на захист вугільної промисловості країни за умов того часу, наукову доповідь по напрямках відновлення галузі, розвитку коксохімії України.

Предметом постійного інтересу видатного вченого є проблеми управління НТП. З цього питання опубліковано багато монографій.

М. Г. Чумаченко брав безпосередню участь у розробці першої Комплексної програми науково-технічного прогресу на 1976-1990 рр. по Українській РСР, розділів Комплексної програми НТП по удосконаленню планування і управління народним господарством республіки.

Перебуваючи на посаді голови Донецького наукового центру НАН України М. Г. Чумаченко проводив велику організаційну роботу щодо мобілізації наукових сил академічних та галузевих науково-дослідних закладів і вузів на вирішення регіональних проблем. За його ініціативою і під його безпосереднім керівництвом уперше в республіці розроблена Комплексна програма науково-технічного прогресу в промисловості Донецької і Ворошиловградської областей до 2000 р., сформовані і реалізовані регіональні науково-технічні програми «Донбас», «Технічне переозброєння та реконструкція промисловості Донбасу». Наслідки досліджень наукових закладів центру були представлені на ВДНГ СРСР (1986 р.) в експозиції «Ученые Донбасса – производству». На Міжнародному ярмарку у Лейпцигу в 1988 р. Донецький науковий центр АН УРСР був нагороджений медаллю.

Особлива заслуга М. Г. Чумаченка – його значний вклад у розвиток економіки регіону, зокрема щодо підвищення ефективності економіки, планування економічного і соціального розвитку та управління економікою регіону. У 1980 р. саме за цикл праць з питань планування економічного і соціального розвитку територіально-виробничих комплексів і міст йому присуджена премія ім. О. Г. Шліхтера Академії наук УРСР. Микола Григорович вивчав досвід місцевого управління в Японії, Китайській Народній Республіці, муніципального самоврядування в США. В доповіді на міжнародній конференції у Вищому фінансово-економічному інституті ім. Д. А. Ценова вчений глибоко узагальнив розробки з методології регіонального економічного аналізу.

Академіку М. Г. Чумаченку як вченому завжди було притаманно вміння обирати пріоритетні наукові напрями та шляхи їх реалізації. Так, на початку переходу до ринкових відносин широко розповсюджувалася думка про відмову від планування економічного і соціального розвитку. В серії статей «Бачити прийдешне» М. Г. Чумаченко обґрунтував необхідність довгострокового і поточного планування.

Глибокі дослідження регіональних проблем знайшли узагальнення у багатьох наукових працях – особистих і колективних монографіях, а також у проекті Концепції регіональної політики (1994 р.). Визнанням пропозицій з цих питань і необхідність подальшого розвитку став підписаний Президентом України Указ «Про Концепцію державної регіональної політики». В 2003 р. М. Г. Чумаченку разом з іншими розробниками регіональної політики присуджена Державна премія України в галузі науки і техніки. Слід відзначити, що він разом з колегами ще в 1994 р. ініціював створення Української асоціації регіональних наук і був обраний її президентом.

Як мешканець Донбасу М. Г. Чумаченко цікавився проблемами екології і ресурсозбереження. Розробки щодо зниження антропогенного навантаження знайшли відображення у монографіях, методичних розробках по включенню проблем природокористування та охорони навколишнього середовища в регіональні програми науково-технічного прогресу, а також в регіональну програму «Донбас», у методичних рекомендаціях з комплексної системи управління якістю продукції та ефективного використання ресурсів на промислових підприємствах Донецької області. Вчений приділяє систематичну увагу проблемі використання промислових відходів та вторинних ресурсів.

Починаючи з 90-х років, М. Г. Чумаченко працював над розробкою програм і концепцій переходу країни до ринкових відносин та схеми управління народним господарством. Пізніше велася робота по формуванню концептуальних основ промислової політики.

Для активізації досліджень в галузі економічних реформ М. Г. Чумаченко обґрунтував необхідність утворення Академії економічних наук України. На установчих зборах (1993 р.) ухвалено рішення про створення Академії економічних наук України, президентом якої було обрано академіка НАН України М. Г. Чумаченка. Він є також членом Американської академії економічних наук (створеної в 2003 р.).

Слід відзначити, що узагальнення ходу економічних реформ М. Г. Чумаченко публікує і в зарубіжних виданнях. Під керівництвом та за участю М. Г. Чумаченка була розроблена доповідь по економічній самостійності регіону, проведено аналіз формування бюджету області, розроблено концепцію самофінансування регіону. Аналіз економічних проблем незалежної України представлено в доповіді на міжнародній конференції в Гарвардському університеті та трьох доповідях у Міжнародній групі «Ajenda» по розвитку економічних реформ у постсоціалістичних країнах.

Академік М. Г. Чумаченко багато уваги приділяє підготовці наукових кадрів. У 1976 р. він очолив вперше сформовану в Донбасі спеціалізовану раду по присудженню вченого ступеня доктора економічних наук. Під його керівництвом успішно захищено 33 докторські та 41 кандидатська дисертації.

Значне місце у житті М. Г. Чумаченка належить викладацькій діяльності та організації учбового процесу. Протягом 1961-1971 рр. він був старшим викладачем, доцентом, завідувачем кафедри економічного аналізу, заступником декана обліково-статистичного факультету, деканом факультету планування промисловості, проректором по вечірньому і заочному навчанню Київського інституту народного господарства. У Донецькому державному університеті викладав підготовлені ним курси «Теорія прийняття управлінських рішень», «Управління науково-технічним прогресом», «Господарській механізм соціалістичного суспільства».

З 1998 р. М. Г. Чумаченко очолює кафедру обліку в кредитних і бюджетних установах та економічного аналізу Київського національного економічного університету, був керівником колективу викладачів кафедри по створенню магістерських програм з обліку і аудиту в управлінні банками, бюджетними і фінансовими організаціями.

Останнім часом коло інтересів академіка продовжує залишатися дуже широким. Це сучасні проблеми бухгалтерського обліку, розробка концепції державної промислової політики та організаційного механізму управління державним сектором промисловості, розробка програмно-цільового метода управління регіоном, конкретним проявом чого стали Концептуальні основи програми «Донецька область – 2010», розробка концептуальних засад та перспектив науково-технічного розвитку Донецької області до 2020 р.

Багатогранна наукова діяльність М. Г. Чумаченка одержала широке визнання вітчизняної та світової наукової громадськості, українського уряду. Вчений нагороджений орденами Жовтневої революції, Трудового Червоного Прапора, багатьма почесними грамотами, преміями, дипломами, знаками «Шахтарська слава» I, II та III ступенів, обраний почесним громадянином м. Донецька.

В особі Миколи Григоровича Чумаченка поєднується високий професіоналізм вченого та найкращі якості людини. Його незвичайний талант дослідника став яскравим проявом натхненного служіння науці і суспільству.

В статтє крaткo охарактеризовaны жизненный путь и результаты научной деятельности выдающегося украинского ученого-экономиста, академика НАН Украины Николая Григорьевича Чумаченко.

1. *Методы учета и калькулирования себестоимости промышленной продукции.* — М.: Финансы, 1965. — 123 с.
2. *Учет и анализ в промышленном производстве США.* — М.: Финансы, 1971. — 237 с.
3. *Комплексная программа научно-технического прогресса на 1976-1990 гг. по Украинской ССР / Г. С. Писаренко, И. Т. Швец, Н. Г. Чумаченко и др.* — К.: Наук. думка, 1972. — 294 с.
4. *Экономическая эффективность научно-технического прогресса / П. И. Верба, В. К. Врублевский, Н. Г. Чумаченко и др.* — К.: Политиздат Украины, 1977. — 382 с.
5. *Актуальные проблемы охраны окружающей среды: Экон. аспекты / Н. Г. Чумаченко, Л. А. Белашов, И. А. Жаркова и др.* — К.: Наук. думка, 1979. — 319 с.
6. *Проектирование организационных структур управления производством / Н. Г. Чумаченко, А. П. Савченко, В. Г. Коренев и др.* — К.: Наук. думка, 1979. — 259 с.
7. *Бухгалтерский учет: Учебник / П. С. Безруких, В. Б. Ивашкевич, Н. Г. Чумаченко и др.* — М.: Финансы и статистика, 1982. — 456 с.
8. *Развитие производственных объединений в промышленности: Вопр. теории и практики. В 2 т. / Н. Г. Чумаченко, В. К. Мамутов, Б. М. Биренберг и др.* — К.: Наук. думка, 1983.

9. *Организационные формы использования ЭВМ* / Н. Г. Чумаченко, Т. Норте, Н. И. Иванов и др. — К.: Наук. думка, 1984. — 235 с.
10. *Проблемы регионального управления научно-техническим прогрессом: Теория, методика, практика* / Я. С. Подстригач, В. Ф. Добрик, Н. Г. Чумаченко и др. — М.: Наука, 1984. — 288 с.
11. *Интенсификация промышленного производства* / Н. Г. Чумаченко, Н. И. Иванов, В. К. Мамутов и др. — К.: Наук. думка, 1985. — 280 с.
12. *Управление экономическим и социальным развитием области: В 2 т.* / Н. Г. Чумаченко, Г. К. Губерная, Б. М. Биренберг и др. — К.: Наук. думка, 1987.
13. *Икономически методи на управление* / Д. Данаилов, Н. Г. Чумаченко, В. К. Мамутов и др. — София: Партиздат, 1988. — 296 с.
14. *Повышение эффективности производства. В 3 т.* / Ред. кол.: Н. Г. Чумаченко, Г. В. Моисеев, З. П. Коровина, В. М. Дегтярева. — К.: Наук. думка, 1990.
15. *Самоуправление и самофинансирование регионов: теория и практика* / Н. Г. Чумаченко, Б. М. Биренберг, Л. Г. Червова и др. — К.: Наук. думка, 1994. — 209 с.
16. *Очерки по экономике региона.* — К.: Наук. думка, 1995. — 339 с.
17. *Концепция государственной промышленной политики на 1996-2000 годы* / А. И. Амоша, Б. М. Биренберг, Н. Г. Чумаченко и др. — Донецк, 1995. — 86 с. — (Препр. докл.).
18. *Экономические предпосылки развития угольной промышленности Украины (прогноз)* / Н. Г. Чумаченко, А. И. Амоша, А. И. Кабанов, А. А. Решетняк. — Донецк, 1995. — 38 с. — (Препр. докл.).
19. *Государственное управление экономикой в Украине: опыт, проблемы, решения* / Н. Г. Чумаченко, Л. Г. Червова, Л. М. Кузьменко и др. — Донецк: ИЭП НАН Украины, 1999. — 484 с.
20. *Концепція державної промислової політики України* / М. Г. Чумаченко, О. І. Амоша, М. І. Иванов та ін. — Донецьк: ІЕП НАН України, 2000. — 424 с.
21. *Стратегічні напрями економічного та соціального розвитку України на 2000 – 2004 роки (результати аналізу та пропозиції по реалізації)* / О. І. Амоша, В. П. Вишневський, М. Г. Чумаченко та ін. — Донецьк: ІЕП НАН України, 2000. — 104 с.
22. *Региональная промышленная политика: концепция формирования и реализации* / Н. Г. Чумаченко, Л. Г. Червова, Л. М. Кузьменко и др. — Донецк: ИЭП НАН Украины, 2002. — 304 с.
23. *Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі* / М. Я. Азаров, О. І. Амоша (кер. кол.), М. Г. Чумаченко та ін. — Том 4. — К.: НДФІ, 2004. — 368 с.
24. *Чумаченко Микола Григорович* // Экономическая энциклопедия: Политическая экономия. [В 4 т.]. — Т. 4 / Глав. ред. А. М. Румянцев. — М.: Сов. Энциклопедия, 1980. — С. 414.
25. *Чумаченко Микола Григорович* // Історія Академії наук УРСР / Редколегія: Б. Є. Патон (голов. ред.) [та ін.]. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 787.
26. *Чумаченко Микола Григорович* // Українська Радянська Енциклопедія. [У 12 т.]. — Т. 12. — Вид. 2-е. / Голов. редколегія: М. П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1985. — С. 353.
27. *Видатний учений-економіст: До 80-річчя академіка М. Г. Чумаченка* // Економіка України. — 2005. — № 5. — С. 88.
28. *Чумаченко Микола Григорович: Біобібліографія до 80-річчя* / Вступ. ст. О. І. Амоші, А. А. Чухна / Упоряд. В. І. Дудіна, С. В. Калабухова, І. А. Кузнецова / Відп. ред. О. І. Амоша. — К.: Наук. думка, 2005. — 248 с., порт. — (Біобібліографія вчених України / (НАН України)).